Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2024. – Т. 49. – С. 63-74
DOI: 10.31861/mhpi2024.49.63-74

Modern Historical and Political Issues: Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi: Chernivtsi National University, 2024. – Volume. 49. – pp. 63-74
DOI: 10.31861/mhpi2024.49.63-74

УДК 327(477:438)„1919-1920”

Богдан Гудь[1], Ростислав Гудь[2]

Дипломатична місія Української Народної Республіки в ІІ Речі Посполитій та її роль у підписанні Варшавського договору 1920 р.

В статті аналізується діяльність Дипломатичної місії Української Народної Республіки (УНР) в Другій Речі Посполитій (ІІ РП) від осені 1919 до весни 1920 р.

На основі архівних документів, низка з яких введена в науковий обіг вперше, автор оцінює її роль у вирішенні проблем екзистенційного характеру в умовах кризи української державності. Зміст документів підтверджує складність переговорного процесу між УНР і ІІ РП осені-зими 1919 р., що було пов’язано зі значною несумісністю військово-політичних, територіальних і економічних інтересів двох країн. Окрім того, був відчутний неабиякий тиск на переговорників з боку польської правиці, яка прагнула використати складне становище України для досягнення власних цілей.

У статті підкреслено особистий вклад Голови місії, керуючого Міністерства закордонних справ УНР Андрія Лівицького у вироблення й прийняття непростої для української сторони Декларації 2 грудня 1919 р., яка тим не менше відкрила шлях до польсько-українського порозуміння. Зазначається, що Місія в основному виконала поставлені перед нею завдання, завдяки чому УНР була визнана ІІ Річчю Посполитою, як суверенна держава й отримала її підтримку в боротьбі за свою незалежність.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Друга Річ Посполита, Українська Дипломатична Місія в Речі Посполитій Польській, Андрій Лівицький, Роман Кнолль, дипломатичні переговори, дипломатична декларація, Варшавський договір 1920 р.

Bohdan Hud[1], Rostyslav Hud[2]

Diplomatic Mission of Ukrainian People’s Republic in the Second Polish Republic and its Role in Signing the Treaty of Warsaw

The article analyses the activities of the Diplomatic Mission of the Ukrainian People's Republic in the Second Polish Republic. The mission began its activities on the 3rd of October 1919. That year it held five meetings with representatives of the Polish government, followed by six in 1920 – a total of eleven. Based on the archival documents, some of which have been introduced into scientific circulation for the first time, the author assesses its role in solving existential problems in the context of the crisis of Ukrainian statehood. The content of the documents confirms the complexity of the negotiation process between the UPR and the Second Polish Republic in autumn-winter 1919, which was conditioned by to the significant incompatibility of the military, political, territorial, and economic interests of the two countries. Moreover, there was additional pressure on the negotiators from the Polish right-wing political forces, which sought to use Ukraine’s difficult situation to achieve its own goals.

[1] Доктор історичних наук, професор, директор Інституту європейської інтеграції Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна.
Doctor of historical sciences, professor, director of the Institute of European Integration of Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine.
E-mail: bohdanhud@gmail.com; https://orcid.org/0000-0002-6811-2696.

[2] Аспірант кафедри міжнародної безпеки та стратегічних студій Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна.
Postgraduate Student, Department of International Security and Strategic Studies of Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine.
E-mail: rostykhud@gmail.com; orcid.org/0009-0002-8422-1814.

© 2024 Bohdan Hud, Rostyslav Hud. Published by Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (CC BY 4.0).

The author emphasises on the personal contribution of the Head of the Mission, Head of the Ministry of Foreign Affairs of the Ukrainian People's Republic Andriy Livytskyi to drafting and adoption of the Declaration of December 2nd 1919, which paved the way for the Polish-Ukrainian understanding known as the Piłsudski-Petlyura Alliance or the Treaty of Warsaw (April 21st1920) that made it possible to combine the military potentials of the two states in the fight against the threat of Moscow imperialism. It is noted that the Mission basically fulfilled its tasks, thanks to which the UPR was recognised by the Second Polish Republic as a sovereign state and received its support in the struggle for independence. As a result, on May 21st 1920, by order of the Chief Ataman of the UPR, Symon Petliura, the Mission completed its work.

Keywords: Ukrainian People's Republic, Second Polish Republic, Ukrainian Diplomatic Mission in Rzeczpospolita, Andriy Livytskyy, Roman Knoll, diplomatic negotiations, diplomatic declaration, the Treaty of Warsaw, 1920, Symon Petliura, Józef Piłsudski.

Постановка проблеми. Восени 1919 р. головною перешкодою на шляху до польсько-українського військово-політичного союзу стояло кілька чинників. Найперше – це невизнання Української державності країнами Антанти. Тому зближення Польщі з УНР і створення ними спільного не тільки антибільшовицького, але й антиденікінського фронту могло викликати незадоволення Заходу. Цього найбільше побоювався прем'єр польського уряду І. Падеревський, а тому був готовий підтримати білогвардійців у війні з більшовиками. Цю лінію закордонної політики Польщі підтримував також лідер національних демократів (ендеків) Роман Дмовський (Roman Dmowski), який висловлювався за прихильне ставлення щодо «білої» Росії з огляду на стратегічні інтереси Речі Посполитої в майбутньому[3]. В українському політикумі найбільшими противниками зближення з поляками були В. Винниченко, М. Грушевський та їхні прихильники[4]. Коли ж говорити про настрої тогочасного українського суспільства, то особливий супротив щодо можливого польсько-українського союзу існував на Правобережній Україні й був пов'язаний з аграрним питанням[5].

У цій ситуації єдино ефективним шляхом до зближення двох держав стали особисті відносини між Начальником Польської держави Ю. Пілсудським і Головним Отаманом С. Петлюрою. Так, уже 7 вересня до місця осідку українського уряду в Кам'янці-Подільському прибула польська військова місія очолювана капітаном Віктором Чарноцьким (Wiktor Czarnocki). Завдяки цьому Пілсудський отримав можливість контактувати з Петлюрою поза спиною польського МЗС, що, зважаючи на вказані вище обставини – позицію Падеревського й Антанти, було йому виразно на руку[6].

Треба водночас розуміти, що відношення Пілсудського й його найближчого оточення до Петлюри, як «природнього й бажаного союзника проти всіляких всеросійських зазіхань»[7], було дуже прагматичним. Пілсудський бачив військово-політичну й гуманітарну катастрофу УНР, що наближувалася з кожним днем, однак вважав, що безпосередню допомогу Україні слід надати тільки тоді, коли вона можливістю свого політичного існування завдячуватиме виключно Польщі[8]. Петлюра це добре розумів, зазначаючи в одному зі своїх листів з осені 1919 р.: «Я не знаю, чи рахуються в Польщі з перспективами завтрашнього дня, чи тільки використовують *status quo*. Коли ви маєте діло тільки з останнім, то це для нас зле, і кінчиться для Польщі теж недобре, хоч і не зараз»[9]. Однак ситуація на фронті й тилу змусила його скерувати до Варшави дипломатичну місію наділену широкими повноваженнями, яка мала виробити принципові умови українсько-польського міждержавного договору.

---

[3] Borkowski A. (1991). Narodowa demokracja wobec wojny na wschodzie w 1920 r., *Biuletyn Naukowy Akademii Rolniczo-Technicznej, Olsztyn,* № 1 (8), s. 65.

[4] На думку В. Винниченка, «всіляка орієнтація на Антанту, Польщу чи якусь іншу буржуазну силу є зрадою українського народу», див.: Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади та Управління України (ЦДАВОУ), Ф. 3696 (1918-1924) Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, м. Київ, м. Кам'янець-Подільський, м. Вінниця, м. Тарнів (Польща), Оп. 1, Спр. 122, Арк. 15 зв.

[5] Детальніше див. Гудь Б. (2018). *З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в XIX – першій половині XX ст*. Акта, Харків, с. 247-308.

[6] Pisuliński J. (2004). *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923.* Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 158-159.

[7] Suleja W. (1995). *Józef Piłsudski*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków, s. 207.

[8] Ibidem, s. 208.

[9] Михальчук В. (Уклад.) (1996). *Симон Петлюра та його родина: До 70-ти річчя його трагічної загибелі. Документи і матеріали*. Рада, Київ, с. 27.

Стан наукової розробки проблеми. Діяльність Дипломатичної місії УНР в Речі Посполитій Польській в українській історичній літературі опрацьована, на нашу думку, недостатньо. Чи не перший стислий аналіз її завдань і діяльності подано в брошурі львівських науковців Віктора Голубка й Богдана Гудя[10]. Низку фактів про неї знаходимо також в синтетичних опрацюваннях Дмитра Вєдєнєєва, Дмитра Будкова[11], Олександра Кучика[12], Ірини Матяш[13] та ін[14]. Найбільш повно її діяльність представлена в ґрунтовній монографії Сергія Литвина[15], присвяченій Симонові Петлюрі. Значно краще зазначена проблема опрацьована польськими істориками. Слід виділити аналіз діяльності місії УНР у Варшаві осені-зими 1919 р. в статтях і монографіях Міхала Клімецького (Michał Klimiecki)[16], Яна Яцека Бруського (Jan Jacek Bruski)[17], а особливо – Яна Пісулінського (Jan Pisuliński)[18]. На жаль, праці польських фахівців обмежено доступні для українських науковців, тому в їхніх роботах можна знайти хибні твердження про те, що С. Петлюра відмовився від ідеї соборності й зрікся Західної України (Східної Галичини) на користь Польщі вже в червні 1919 р.[19]. В свою чергу це вимагає поглибленого й максимально об'єктивного дослідження діяльності Дипломатичної місії А. Лівицького в умовах військово-політичної кризи УНР та тиску з боку польських шовіністичних кіл щодо захисту суверенних інтересів Української державності.

Мета статті: Комплексно проаналізувати причини покликання й характер діяльності Дипломатичної місії Української Народної Республіки в Речі Посполитій Польській від осені 1919 до весни 1920 р. Оцінити її роль у зближенні двох сусідніх держав – України й Польщі – перед загрозою московського імперіалізму. Показати роль голови місії Андрія Лівицького у вирішенні проблем безпекового характеру задля забезпечення визнання УНР на міжнародній арені, отриманні допомоги в продовженні боротьби за незалежність. Нагадати сучасним поколінням українців й поляків значення українсько-польського військово-політичного співробітництва для захисту свободи й демократії в Центрально-Східній Європі від зазіхань російського імперіалізму. **Завдання статті:** Проаналізувати архівні документи Дипломатичної місії, які мало відомі широкому колу науковців; комплексно розглянути основні завдання Місії й умови її діяльності; показати чинники політичного, безпекового й економічного характеру, що впливали на роботу Місії й реалізацію її завдань; підкреслити вплив політичних лідерів

[10] Гудь Б., Голубко В. (1997). *Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917 – 1921 рр*. Українські технології, Львів, 68 с.

[11] Вєдєнєєв Д. В., Будков Д. В. (2006). *Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби України в 1917 – 1923 роках*. К.І.С., Київ, 311 с.; Вєдєнєєв Д. (2007). *Дипломатична служба Української держави. 1917 – 1923 роки*: навч. посіб. Науково-видавничий відділ НА СБ України, Київ, 260 с.

[12] Кучик О. (2001). *Україна в зовнішній політиці Антанти (1917–1920 рр.)*. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка, Львів, 224 с.; Кучик О. (2010). *Зовнішня політика України*: навчальний посібник. Знання, Львів, 572 с.

[13] Грищенко К. (Ред.) (2010). *Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.) : документи і матеріали*, М-во закордон. справ України, Держкомархів України, УНДІАСД; авт. проекту, авт. передмови І. Б. Матяш; упоряд.: І. Б. Матяш (кер.), Л. В. Андрієвська, Г. К. Волкотруб, М. В. Горбатюк, М. В. Коваль, І. М. Мага, Л. Ф. Приходько, О. О. Шульга, Вид-во гуманіт. л-ри, Київ, 592 с.

[14] Див.: Лісевич І. (1997). Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р., *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, Red. Z.Karpus, W.Rezmer, E.Wiszka, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 81-97; Майоров М. (2020). На шляху до Варшавської угоди: дипломатична битва за кордони (+ карти), *Likбез. Історичний Фронт*. Available at: https://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-na-shlyahu-do-varshavskoyi-ugodi-diplomatichna-bitva-za-kordoni-karti.html [accessed 10.05.2024].

[15] Литвин С. (2001). *Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана*. Вид-во ім. Олени Теліги, Київ, 640 с.

[16] Klimecki M. (1997). Wojna czy pokoj. Polsko-ukrainskie negocjacje 1918-1921, *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, Red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka. Toruń, s. 43-79; Klimecki M. (2000). *Polsko-ukrainska wojna o Lwow i Wschodnią Galicję 1918-1919 r.* Volumen, Warszawa, 219 s.

[17] *Bruski J. J. (*2000). *Petlurowcy*. *Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie, 1919 – 1924*. Arcana, Kraków,600 s.

[18] Pisuliński J. (2004). Op. cit.

[19] Див.: Папакін А. Г. (2004). Стосунки між УНР та Польщею в 1918-1919 рр., *Наукові записки НаУКМА: Історичні науки*, Том 27, с. 38-41.

УНР і ІІ Речі Посполитої – Симона Петлюри й Юзефа Пілсудського – на підписання Варшавського договору 1920 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. *De jure* Місія була покликана до життя 3 жовтня 1919 р. Про те, якого значення надавав їй Головний Отаман свідчить хоча б той факт, що очолив її керівник Міністерства закордонних справ УНР Андрій Лівицький. Крім наддніпрянців до складу місії увійшли також три представники Західної Області УНР, один з яких доктор Степан Витвицький був заступником Голови місії[20]. Включення галичан до складу місії свідчило про те, що уряд УНР віддавав собі звіт у тому, що однією з найскладніших переговорних проблем буде питання державної приналежності Східної Галичини й західної Волині. Місія відбула з Кам'янця 3 жовтня і прибула до Варшави 8 жовтня. Натомість голова місії через хворобу прибув до Польщі з запізненням, тому свої повноваження вона вручила міністрові закордонних справ Польщі Олександрові Скшинському (Aleksander Skrzyński) лише 16 жовтня. За відсутності А. Лівицького українську переговорну групу очолив його заступник Леонід Михайлів[21]. З польського боку переговорниками були ті ж самі особи, що зустрічалися з місією П. Пилипчука, з повноважним представником МЗС Августом Залєскім (August Zaleski) на чолі[22]. Основну ж роль у переговорах відігравав уродженець Києва і колишній діяч Польського Демократичного Центру В Україні, а тепер керівник V відділу МЗС (до справ колишніх теренів Імперії Романових) Роман Кнолль (Roman Knoll), який вважався прихильником «щирого погодження з Україною»[23]. Крім ендека Маріана Шумляковського (Marian Szumlakowski), це були люди зв'язані з Пілсудським, що свідчило про його зацікавленість цими переговорами[24].

Тим не менше пошуки контактів з польськими урядовими чинниками були надзвичайно складними. Каменем спотикання, як і передбачалося, були три питання: справа кордонів, тобто проблема Східної Галичини й західної Волині; забезпечення прав польської національної меншини в Україні; справа відношення українського уряду до майбутньої аграрної реформи[25]. Що гірше, відсутність А. Лівицького спричинилася до втрати вельми цінного часу, позаяк спочатку з польськими урядовцями зустрічався Л. Михайлів[26], а після прибуття до Варшави голови Місії (17 жовтня) він перебрав ці функції на себе[27]. В ході неформальних зустрічей вияснилося, що українську незалежність підтримує фактично лише Польська Партія Соціалістична (ППС/Polska Partia Socjalistyczna)[28]. Представники Демократичного Центру (Centrala Demo-

[20] ЦДАВОУ, Ф. 3696, Оп. 2, Спр. 275, Арк. 14. До складу місії увійшли: Леонід Михайлів, Борис Ржепецький, Прокіп Понятенко – від УНР, а також Антін Горбачевський і Михайло Новаківський – від ЗОУНР.

[21] Там само, Оп. 1, Спр. 173, Арк. 2зв.

[22] Pisuliński J. (2004). Op. cit., s. 156.

[23] Див.: Бруський Я., Гнатюк О., Коженьовський М. (2019). «Українська революція стала явищем окремим від революції російської». Меморіал Романа Кноля від 1(14) грудня 1917 р. „Rewolucja ukraińska przybrała charakter od rewolucji rosyjskiej odrębny". Memoriał Romana Knolla z 1(14) grudnia 1917 r., *Праці Українсько-Польської комісії 1917-1921 рр. Т. 1,* Відповідальні редактори В. Ф. Верстюк, Я.Я. Бруський, відповідальний секретар В. В. Скальський. Інститут історії України НАН України, Київ, с. 256-258; ЦДАВОУ, Ф. 3696, Оп. 2, Спр. 275, Арк. 71. Це твердження є доволі суперечливим. Скажімо, під час розмови з членами уенерівської Місії 10 жовтня, Кнолль заявив, що їм слід розпочати роботу з прийняття односторонньої декларації, позаяк місія представляє не визнану досі державу, див.: Там само, Арк. 71-71 зв.

[24] Pisuliński J. (2004). Op. cit., s. 156.

[25] ЦДАВОУ, Ф. 3696, Оп. 1, Спр. 173, Арк. 4зв; Там само, Оп. 1, Спр. 30, Арк. 32 зв; Там само, Ф. 2211 (1919-1923) Українська дипломатична місія УНР в Речі Посполитій Польській, м. Варшава, Оп. 1, Спр. 1, Арк. 3.

[26] Там само, Ф. 3696, Оп. 2, Спр. 275, Арк. 73-73 зв., 76 зв.

[27] Там само, Арк. 74-74 зв., 75.

[28] Під час зустрічі з членами української Місії Л. Михайлівим, Б. Ржепецьким і П. Понятенком посли до Сейму від ППС Ігнацій Дашинський (Ignacy Daszyński), Єнджей Морачевський (Jędrzej Moraczewski) і Мечислав Недзяловський (Mieczysław Niedziałowski) ознайомили їх з проектом резолюції, яку вони планували внести на розгляд Сейму: 1) визнання польським урядом усіх держав, що виникли на теренах колишньої Імперії Романових; 2) укладення з Україною союзницької угоди, як з однією з цих держав; 3) розмежування в Галичині на взаємно погоджених засадах або за результатами плебісциту, див.: Там само, Арк. 84.

kratyczna), натомість, вважали, що з огляду на безсилість української влади, хаос в економіці, фінансах і т.п. підтримка УНР Польщею нічого не дасть, бо вона сама залежна від Антанти. Людовці (Polskie Stronnictwo Ludowe/PSL – селянська партія) на чолі з Вітосом визнавали щоправда право українців у Галичині на автономію, але однозначно виступали за приєднання її до Речі Посполитої[29]. Решта політичних сил, передусім консерватори й ендеки, вважали існування незалежної Української держави за явище небажане і виступали за те, щоб Польща замирилася з Денікіним коштом України[30]. В результаті з конкретних справ вдалося домовитися лише про відкриття переговорів 28 жовтня 1919 р.[31]

На першому пленарному засіданні українська делегація виступили з заявою, в якій, покликаючись на спільні інтереси боротьби з більшовиками і давні історичні традиції співпраці, запропонувала польській стороні укладення тісної військової кооперації, визнання Української Народної Республіки зі сторони Речі Посполитої Польської, а для налагодження приязні між Україною і Польщею пропонувалося звільнити всіх інтернованих і полонених українців й полегшити умови життя українського населення на зайнятих польськими військами територіях. Закінчувалася заява побажанням, щоб «як вільні з вільними, як рівні з рівними» закласти підвалини для постійного миру й ладу на Сході Європи[32].

Відповідь Романа Кнолля на цю заяву стала для української сторони своєрідним «холодним душем». Отримавши, правдоподібно, відповідні інструкції, Кнолль гостро зазначив, що «рівними з рівними» можуть бути лише паритетні сторони. Наразі ж «уряд Петлюри репрезентує лише незначну частину України, іншу займають, по вашому (представників УНР – *БГ*), окупанти, але яких населення сприймає спокійно, і не ясно ще з ким воно солідаризується». Що більше, підкреслив Кнолль, світові держави негативно ставляться до української державності й напирають на Польщу, щоб вона порозумілася з Денікіним. Далі прозвучали ультимативні вимоги й погрози. По перше, гарантії того, що український уряд є виявом самостійницьких устремлінь свого народу, а не лише однією з революційних фракцій на півдні росії. По друге, підтвердження факту, що відношення українського уряду до Польської держави і її народу є приязним. По третє, що внутрішній устрій УНР консолідується і що будуть певні гарантії, зокрема, щодо права власності на землю. По четверте, належить визначити чіткі кордони між Польською й Українською державами. В контексті останнього пункту Кнолль звинуватив українців, що вони нав'язали Польщі війну за Східну Галичину, а також не прийняли свого часу лінію Бартелемі. «Але ми (поляки) збройною силою зайняли цілу Галичину і не віддамо її». На закінчення він зажадав об'єднання українських армій (наддніпрянської й галицької), а також гарантій, що на Україні не будуть творитися відділи й інститути, які б загрожували цілісності Польщі і її східним кордонам. «Українські бажання, – резюмував Кнолль, – приймемо тоді. Як ті основні наші бажання будуть прийняті»[33].

На щастя «холодний душ» не був рівнозначний дипломатичній катастрофі. Польська сторона, використовуючи сприятливий для себе момент, лише виразно підвищувала «ставки у грі». Тому повного розриву не наступило, хоч засідання польсько-українських місій було коротким і вимовним – поляки повернули українську декларацію-заяву з дуже гострим коментарем того ж Кнолля. Щоб «згладити кути» з кіл офіційних перемовини були перенесені в площину неофіційних чи напівофіційних зустрічей[34]. Найважливішою для української справи була аудієнція Міністра й Голови Місії А. Лівицького у Начальника Держави Ю. Пілсудського, яка відбулася того ж дня 30 жовтня. За спогадами Лівицького вона переросла в щиру двогодинну розмову, в якій були обговорені питання визнання Польщею суверенітету України, вирішення аграрної проблеми, справа міждержавного кордону й військової допомоги для УНР. Відношення Пілсудського до порушених питань виявилося в цілому прихильним. Однак, щодо першого питання, він сказав, що в певних державних колах і серед буржуазії ця ідея не є популярною, тому уряд мусить з тим рахуватися, а крім того зовнішня політика Польщі значною мірою залежить від Антанти, яка теж проти цього кроку. Як соціаліст Пілсудський висловився за ради-

[29] ЦДАВОУ, Ф. 3696, Оп. 2, Спр. 275, Арк. 74 зв-75, 84-84 зв.
[30] Там само, Оп. 1, Спр. 173, Арк. 4.
[31] Там само, Оп. 2, Спр. 275, Арк. 76-76 зв.
[32] Там само, Оп. 1, Спр. 30, Арк. 28-28 зв.
[33] Там само, Ф. 3696, Оп. 1, Спр. 173, Арк. 46-46 зв.
[34] Там само, Оп. 2, Спр. 275, Арк. 84.

кальну аграрну реформу, але знову покликався на позицію західних держав. Тому українці мусять знайти компромісний варіант земельної реформи, щоб порозумітися з Антантою. Натомість щодо міждержавного кордону Начальник Держави сказав, що цю без сумніву важливу справу не слід увипуклювати. На жаль, більшість польського суспільства є прихильною «лінії Збруча», але це не те питання, яке могло б розвалити українсько-польський переговорний процес (на нашу думку, тут Пілсудський виразно лукавив). Була також обговорена квестія військової допомоги, однак у звітах Місії не виявлено листа Лівицького з її змістом[35]. Після цієї аудієнції А. Лівицький зустрівся з головою польської делегації А. Залеським, який очевидно отримав вказівки з оточення Пілсудського, тому ствердив, що на ґрунті взаємних поступок продовження переговорів є гарантованим[36].

На хід переговорів і прийняття рішень українською стороною дуже великий вплив мала відсутність контактів з урядом УНР, зокрема С. Петлюрою. Не було прямого телефонного чи телеграфного зв'язку між Варшавою і Кам'янцем-Подільським, а з чотирьох посланих Місією кур'єрів в Україну (між 16 жовтня і 9 листопада) до Варшави повернувся лише один (до 13 листопада)[37]. Тим часом стан протиросійського фронту українських військ з кожним днем ставав все більш загрозливим. Врешті 4 листопада на військовій нараді у Жмеринці за участю С. Петлюри та інших членів уряду військовий міністр генерал Володимир Сальський заявив: «Роль стратегії скінчена. Ми переможені… Військовій силі ворогів не треба напруги, щоб винищити до ноги всіх. Тепер дипломати мусять врятувати їх від фізичного винищення»[38]. В цій ситуації Начальна Команда УГА, покликавшись на необхідність рятувати здесятковане тифом й іншими хворобами військо, 6 листопада підписала сепаратний договір з Денікіним[39]. Натомість С. Петлюра з залишками війська й обозами біженців відступив у район містечок Любарта й Чорторийї, сподіваючись отримати тут перепочинок й поповнити ряди армії. Водночас він звернувся до польського командування з проханням увести до Кам'янця-Подільського, де перебували урядові установи й військове майно УНР, частини Війська польського, щоб не допустити його захоплення московськими військами[40].

Тим часом у Варшаві ситуація загострювалася з кожним днем. Тому на засіданні польсько-української переговорної групи 12 листопада А. Лівицький вкотре звернувся до поляків з заявою, в котрій виясни добру волю уряду УНР нав'язати з урядом Речі Посполитої союзницькі стосунки. Вона мала стати основою майбутньої декларації. Він висловив надію, що Україна й Польща утворять «… могутню непереможну силу, яка буде основою ладу й спокою в Європі». Водночас каменем спотикання вчергове стала справа Східної Галичини, забезпечення прав національних меншин й вирішення земельного питання. Слід підкреслити, що дискусії навколо цих питань точилися не лише між українцями й поляками, але й в середині самої місії – між наддніпрянцями й галичанами. Зрештою виступ А. Лівицького польська сторона сприйняла не як Декларацію, а лише як вступ до неї. Тому остаточна декларація мала бути подана на наступному засіданні[41]. Однак 15 листопада на засіданні Директорії й уряду УНР було ухвалено визнати необхідним дати згоду на встановленні лінії кордону між УНР та РПП по лінії Бертелемі через територію Галичини і по річці Стир[42]. Щодо поставленої вимоги негайного принци-

[35] ЦДАВОУ, Ф. 3696, Оп. 2, Спр. 275, Арк. 81-81 зв.
[36] Там само, Арк. 85-85 зв.
[37] Там само, Арк. 86.
[38] Нагаєвський І. (1993). *Історія Української держави двадцятого століття*. Український письменник, Київ, с. 315.
[39] ЦДАВОУ, Ф. 3696, Оп. 1, Спр. 55. Арк 9.
[40] Там само, Спр. 30, Арк. 54, 56; Спр. 124, Арк. 3.
[41] Там само, Спр. 30, Арк. 32-32 зв.; Оп. 2, Спр. 275, Арк. 33-34, 88. У виступі зазначалося, що Україна не може бути вільною без допомоги Польщі, бо проти московського рабства можна боротися лише спільно. Щодо кордонів, то Лівицький зазначив, що українська сторона схиляється до етнографічного принципу визначення території держави. Тому північний кордон між УНР і II РП має пролягати по р. Прип'ять, а західний – після роботи спеціальної комісії і затвердження її результатів на Мирній конференції в Парижі. Натомість справа Східної Галичини має вирішуватись особливою українсько-польською комісією за участі галичан. Аграрне питання має бути вирішене майбутнім українським Парламентом, див.: Там само, Оп. 2, Спр. 275, Арк. 33-34.
[42] Рудницький Ю. (2024). Варшавська угода. Як і чому сталося так, а не інакше, *Історична правда.* Available at: https://www.istpravda.com.ua/columns/2024/04/18/163847/ [accessed 10.05.2024].

пового визнання урядом в аграрній справі принципу власності, то визнали можливим лише заявити, що остаточне рішення принципових засад, на яких має бути проведено аграрну реформу, належить лише Парламенту[43]. Очевидно, що польський уряд не погоджувався на такі умови. Далі – гірше! Через своїх представників він зажадав негайно подати сприйнятливу (читай – вигідну) для нього Декларацію. До моменту її подачі польське МЗС, зокрема, припинило видачу віз для власників українських паспортів і дало зрозуміти, що затримає транзит для УНР її грошових знаків з-за кордону[44].

Водночас з України доходили чутки про військову й гуманітарну катастрофу УНР. Тому, пославшись на необхідність з'ясування ситуації і консультацій з урядом, позаяк кур'єри від нього й далі не прибували, Голова місії А. Лівицький виїхав до Східної Галичини. Прибувши сюди, він довідався, що ситуація насправді є катастрофічною – рештки армії відступають на північний захід, а місце перебування уряду є невідомим. Тому для прийняття максимально узгодженого, доленосного рішення Лівицький провів декілька консультацій з низкою знаних політичних діячів як наддніпрянських, так і галицьких. Так, 28 листопада у Львові відбулася нарада за участю А. Лівицького, членів Директорії УНР Ф. Швеця та А. Макаренка, а також керівника міністерства закордонних справ ЗОУНР В. Старосольського. Всі присутні на нараді висловилися з те, що в інтересах майбутнього Української держави слід підписати угоду з Польщею, хоч би й ціною значних територіальних поступок[45]. Наступного дня (29.XI) така ж нарада за участю Лівицького і низки членів партії соціалістів-революціонерів, що займали високі державні пости (А. Степаненко, П. Христюк та ін.), а також колишнього міністра земельних справ УНР М. Ковалевського, відбулася в Тернополі. Голова місії ознайомив їх з вимогами польського уряду. Після дискусії учасники наради постановили, що з огляду на інтереси ситуації «українська місія в Варшаві повинна підписати декларацію і мирний договір», хоч би й з порушенням партійних принципів[46].

У відсутність А. Лівицького польська сторона значно посилила свою активність, вимагаючи від членів Місії чіткої Декларації, яка або засвідчила б українсько-польську приязнь, або ж стала підставою для формального розриву переговорів. Представник уряду заявив зокрема, що «не маючи цілком повного і відвертого дипломатичного акту, що свідчив би про певні вияви добрих замірів Українського уряду до Польщі, уряд Польщі не може наражатись на несподіванки, сполучені з сучасним становищем української влади та держави, і робити якісь добросусідські послуги»[47]. Аналізуючи дальший розвиток подій, стає зрозумілим, що за словами «добрі заміри» йшлося в першу чергу про відмову уряду УНР від Східної Галичини. Під час підготовки відповідної Декларації до Варшави повернувся А. Лівицький. Однак його зусилля щодо відміни ультимативної поправки польської сторони щодо статусу Східної Галичини не принесли успіху. А ситуація в Україні дедалі загострювалася, що підтвердили урядові кур'єри, які прибули до столиці Польщі 1 грудня, тому часу на зволікання з поданням Декларації вже не було. Тим більше, що місія отримала інформацію від військового радника, що польський уряд відмовився поновити умови тимчасового перемир'я, то ж виникла загроза польського наступу на фронті. Тому члени місії – наддніпрянці (Лівицький, Михайлів, Ржепецький, Понятенко) – прийняли рішення підписати Декларацію, яка б задовольняла ультимативні вимоги польського уряду[48].

Водночас з огляду на її важливість Голова Місії 2 грудня скликав нараду низки представників українських політичних партій та відомих осіб, присутніх у Варшаві, щоб довідатися про їхню позицію щодо можливого підписання Декларації. На нараді були присутні, зокрема,

[43] ЦДАВОУ, Ф. 3933 (1919-1945) Мазепа Ісаак Прохорович (1884-1952) секретар ЦК Української соціал-демократичної робітничої партії, міністр внутрішніх справ, голова Ради народних міністрів Директорії УНР, доктор права Українського вільного університету в м. Празі, викладач Української господарської академії в м. Подебрадах, Оп. 1, Спр. 2, Арк. 14.

[44] Там само, Ф. 3696, Оп. 1, Спр. 30, Арк. 33.

[45] ЦДАВОУ, Ф. 1429 (1917-1938) Канцелярія Директорії Української Народної Республіки, м. Київ, м. Кам'янець-Подільський, територія Польщі, Чехословаччина, Оп. 5, Спр. 2, Арк. 10; Там само, Ф. 3696, Оп. 1, Спр. 30, Арк. 33.

[46] Там само, Спр. 30, Арк. 33; Литвин С. (2001). Вказ. пр., с. 354.

[47] Там само, Ф. 3696, Оп. 1, Спр. 30, Арк. 33 зв-34.

[48] Там само, Арк. 34-34 зв, 35.

М. Ковалевський – міністр земельних справ; П. Христюк – заступник міністра внутрішніх справ; В. Старосольський – заступник міністра закордонних справ; колишній міністр шляхів Ю. Коллард; громадські діячки С. Русова та Л. Старицька-Черняхівська, полковник К. Павлюк; всього – 27 осіб. Після гострих виступів «за» і «проти» значною більшістю ухвалено резолюцію, що з огляду на безнадійність ситуації підписати Декларацію до польського уряду, позаяк вона дає українській державності шанси на дальше існування[49].

Того ж дня 2 грудня 1919 р. відбулося п'яте спільне засідання Української Дипломатичної Місії в Речі Посполитій Польській і делегації уряду РПП. На ньому сторони підписали Декларацію про засади українсько-польського договору. Відповідно до декларації кордон між Польщею та Україною мав проходити по р. Збруч. Крім того в ній містилося суттєве застереження, що політичне становище Східної Галичини повинно бути розглянуте польським урядом в порозумінні з представниками українського народу, що проживали в краю. В Декларації також містилися вимоги до польського уряду: визнати самостійність УНР, допомогти їй зброєю, набоями та іншим військовим майном та відкрити для України транзит з іншими державами». Лівицький повідомляв С. Петлюру: «Посилаємо копію декларації, яку підписали з жалем і болем»[50]. Натомість, польська сторона висловила своє задоволення змістом Декларації. У відповідь на її підписання Р. Кнолль заявив: «Цей крок панів є найдальшим посуненням справи з Вашого боку. Представлені Вами жадання будуть по черзі сповнені… Вже тепер… будемо могти перейти до щирої співпраці. …Російська імперія, така, як була перед війною, вже не постане, тож вже тепер можемо уважати себе союзниками на Сході Європи»[51]. Водночас члени місії від Східної Галичини – Витвицький, Горбачевський і Новаківський склали протест її голові, заявили про суверенітет Західної Області УНР, оголосили Декларацію «не правомочною» і склали свої мандати членів місії[52].

Дипломатичний компроміс у Варшаві був вельми вагомим, позаяк день пізніше українська державність зазнала цілковитого краху. В ніч з 3 на 4 грудня отамани Дієвої Армії Омелян Волох, Олександр Данченко і Юхим Божко захопили державну скарбницю УНР і втекли до більшовиків[53]. Це спричинилося до глибокої деморалізації уенерівського табору – Головний Отаман в супроводі генерала Миколи Юнаківа та двох осавулів через Шепетівку виїхав до Варшави; туди ж відбула й частина уряду. Інші урядовці (крім тих, що перебували в Кам'янці-Подільському) залишилися при Дієвій Армії, яка під командуванням генерала Михайла Омеляновича-Павленка вирушила в Зимовий похід по тилах більшовицьких і денікінських військ[54].

У Варшаві Петлюра мав особисту зустріч з Пілсудським, яка замість двох годин тривала від 8 години вечора 9 грудня до 5 ранку наступного дня. В ході цієї зустрічі Головний Отаман отримав запевнення Начальника Польської держави у всебічній допомозі для УНР. На той час це була інформація була радше для службового використання. Петлюра пояснював це тим, що «українофільських поглядів Пілсудського широкі польські кола не визнають. Тому він мусить працювати дуже обережно»[55]. Внаслідок польсько-українських непорозумінь (читай – антиукраїнської постави польських урядових і військових кіл) ситуація інтернованих вояків Дієвої Армії УНР, цивільних біженців і навіть членів українського уряду часто була нестерпною, що викликало численні протести уенерівської Дипломатичної місії[56]. Однак це не перешкодило

[49] ЦДАВОУ, Ф. 3696, Оп. 2, Спр. 275, Арк. 43-43 зв; 50 зв-51; Оп. 1, Спр. 30, Арк. 35.
[50] Гриценко А. П. (2004). Декларація дипломатичної місії УНР у Варшаві від 2 грудня 1919, *Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д*., Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Наукова думка, Київ. Available at: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Deklaraciya_dyplomat_misii [accessed 15.04.2024].; Литвин С. (2001). Вказ. пр., с. 356-357.
[51] ЦДАВОУ, Ф. 3696, Оп. 1, Спр. 30, Арк. 49.
[52] Там само, Оп. 2, Спр. 275, Арк. 65-66 зв.
[53] Там само, Оп. 1, Спр. 123, Арк. 22зв.
[54] Млиновецький Р. (1953). *Історія українського народу*. Українське наукове видавництво, Мюнхен, с. 582-584.
[55] Цит. за: Serednicki A. (1991). Polsko-ukraińskie kłopoty sojusznicze, *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe*, red. A. Koryn. Instytut Historii PAN, Warszawa, s. 212.
[56] Див.: Гудь Б., Голубко В. (1997). Вказ. пр., с. 24-25.

налагодженню взаєморозуміння, а навіть симпатій між С. Петлюрою і Ю. Пілсудським, що базувалися на близькості політичних поглядів, а, головне, усвідомленні потреби польсько-українського союзу перед лицем загрози з боку червоної росії. Результатом тривалого переговорного процесу між дипломатами УНР та представниками польського уряду за участю політичних лідерів обох країн стало підписання в ніч з 21 на 22 квітня т.зв. Варшавського договору між УНР і II Річчю Посполитою, який дозволив ще на кілька місяців продовжити боротьбу за незалежну Українську державу на фронті, а пізніше – протягом кількох десятиліть – на еміграції.

21 травня 1920 р. Дипломатична місія А. Лівицького, завдяки якій, за словами Симона Петлюри, УНР хоч на короткий час була визнана Польщею, як суверенна держава і отримала «ґрунт для скріплення» своїх міжнародних позицій[57], закінчила свою діяльність.

Висновки. 21 травня 1920 р. Дипломатична місія Української Народної Республіки в Другій Речі Посполитій на чолі з А. Лівицьким, закінчила свою діяльність. Підсумовуючи плоди її роботи, можна ствердити, що підписана нею Декларація від 2 грудня 1919 р. відіграли важливу роль в продовженні боротьби українства за свою державність, тож заслуговує на позитивну оцінку. Завдяки їй, за словами Симона Петлюри, УНР хоч на короткий час отримала «ґрунт для скріплення» своїх міжнародних позицій . Загалом вона врятувала уряд УНР на чолі з Головним Отаманом Симоном Петлюрою, а також десятки тисяч військових і цивільних біженців від більшовицького або ж польського полону й репресій. За оцінкою самого А. Лівицького, після підписання Декларації Річ Посполита Польська стала для УНР доброзичливим сусідом, з яким український уряд міг вести дальші переговори і домовлятися про допомогу зброєю, амуніцією, набоями і іншим військовим майном. Що більше, завдяки Декларації Польща стала «єдиною дорогою для знесення (відносин) України з рештою світу, тому, не дивлячись на прокльони певної частини українського громадянства, … Декларація дала українській державності важну фактичну точку опори» . І що найважливіше, нарешті вдалося добитися офіційного визнання з боку хоча б однієї країни, що належала до коаліції Антанти, і отримати не лише запевнення з її боку в наданні політичної й військової підтримки задля відновлення незалежності України, але й конкретну допомогу в цьому напрямку. Йдеться про спільну польсько-українську військову акцію проти більшовицької росії – київську виправу 1920 р., яка на понад два десятиліття затримала просування червоної зарази в Західну Європу.

Список джерел

1. Бруський Я., Гнатюк О., Коженьовський М. (2019). «Українська революція стала явищем окремим від революції російської». Меморіал Романа Кноля від 1(14) грудня 1917 р. „Rewolucja ukraińska przybrała charakter od rewolucji rosyjskiej odrębny”. Memoriał Romana Knolla z 1(14) grudnia 1917 r., *Праці Українсько-Польської комісії 1917-1921 рр. Т. 1,* Відповідальні редактори В. Ф. Верстюк, Я.Я. Бруський, відповідальний секретар В. В. Скальський. Інститут історії України НАН України, Київ, с. 256-275.

2. Вєдєнєєв Д. (2007). *Дипломатична служба Української держави. 1917—1923 роки*: навч. посіб. Науково-видавничий відділ НА СБ України, Київ, 260 с.

3. Вєдєнєєв Д. В., Будков Д. В. (2006). *Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби України в 1917 – 1923 роках*. К.І.С., Київ, 311 с.

4. Гриценко А. П. (2004). Декларація дипломатичної місії УНР у Варшаві від 2 грудня 1919, *Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д*., Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Наукова думка, Київ. Available at: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Deklaraciya_dyplomat_misii [accessed 15.04.2024].

5. Гудь Б. (2018). *З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в XIX – першій половині XX ст*. Акта, Харків, 482 с.

6. Гудь Б., Голубко В. (1997). *Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917 – 1921 рр*. Українські технології, Львів, 68 с.

[57] ЦДАВОУ, Ф. 3696, Оп. 2, Спр. 281, Арк. 6.

7. Грищенко К. (Ред.) (2010). *Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.): документи і матеріали*, М-во закордон. справ України, Держкомархів України, УНДІАСД; авт. проекту, авт. передмови І. Б. Матяш; упоряд.: І. Б. Матяш (кер.), Л. В. Андрієвська, Г. К. Волкотруб, М. В. Горбатюк, М. В. Коваль, І. М. Мага, Л. Ф. Приходько, О. О. Шульга, Вид-во гуманіт. л-ри, Київ, 592 с.

8. Кучик О. (2001). *Україна в зовнішній політиці Антанти (1917–1920 рр.)*. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка, Львів, 224 с.

9. Кучик О. (2010). *Зовнішня політика України*: навчальний посібник. Знання, Львів, 572 с.

10. Литвин С. (2001). *Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана*. Вид-во ім. Олени Теліги, Київ, 640 с.

11. Лісевич І. (1997). Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р., *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, Red. Z.Karpus, W.Rezmer, E.Wiszka, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 81-97.

12. Майоров М. (2020). На шляху до Варшавської угоди: дипломатична битва за кордони (+ карти), *Лікбез. Історичний Фронт*. Available at: https://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-na-shlyahu-do-varshavskoyi-ugodi-diplomatichna-bitva-za-kordoni-karti.html [accessed 10.05.2024].

13. Млиновецький Р. (1953). *Історія українського народу*. Українське наукове видавництво, Мюнхен, 643 с.

14. Нагаєвський І. (1993). *Історія Української держави двадцятого століття*. Український письменник, Київ, 412 с.

15. Папакін А. Г. (2004). Стосунки між УНР та Польщею в 1918-1919 рр., *Наукові записки НаУКМА : Історичні науки*, Том 27, с. 38-41.

16. Рудницький Ю. (2024). Варшавська угода. Як і чому сталося так, а не інакше, *Історична правда.* Available at: https://www.istpravda.com.ua/columns/2024/04/18/163847/ [accessed 10.05.2024].

17. Михальчук В. (Уклад.) (1996). *Симон Петлюра та його родина: До 70-ти річчя його трагічної загибелі. Документи і матеріали*. Рада, Київ, 318 с.

18. Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади та Управління України (ЦДАВОУ), Ф. 1429 (1917-1938) Канцелярія Директорії Української Народної Республіки, м. Київ, м. Кам'янець-Подільський, територія Польщі, Чехословаччина, 5 оп., 314 спр., Київ.

19. ЦДАВОУ, Ф. 2211 (1919-1923) Українська дипломатична місія УНР в Речі Посполитій Польській, м. Варшава, 1 оп., 5 спр., Київ.

20. ЦДАВОУ, Ф. 3696 (1918-1924) Міністерство закордонних справ Української Народної республіки, м. Київ, м. Кам'янець-Подільський, м. Вінниця, м. Тарнів (Польща), 3 оп., 961 спр., Київ.

21. ЦДАВОУ, Ф. 3933 (1919-1945) Мазепа Ісаак Прохорович (1884-1952) секретар ЦК Української соціал-демократичної робітничої партії, міністр внутрішніх справ, голова Ради народних міністрів Директорії УНР, доктор права Українського вільного університету в м. Празі, викладач Української господарської академії в м. Подебрадах, 1 оп., 18 спр., Київ.

22. Borkowski A. (1991). Narodowa demokracja wobec wojny na wschodzie w 1920 r., *Biuletyn Naukowy Akademii Rolniczo-Technicznej, Olsztyn,* № 1 (8), s. 61-79.

23. *Bruski J. J. (*2000). *Petlurowcy*. *Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie, 1919 – 1924*. Arcana, Kraków,600 s.

24. Klimecki M. (1997). Wojna czy pokoj. Polsko-ukrainskie negocjacje 1918-1921, *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, Red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka. Toruń, s. 43-79.

25. Klimecki M. (2000). *Polsko-ukrainska wojna o Lwow i Wschodnią Galicję 1918-1919 r.* Volumen, Warszawa, 219 s.

26. Pisuliński J. (2004). *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923.* Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, 445 s.

27. Serednicki A. (1991). Polsko-ukraińskie kłopoty sojusznicze, *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe,* red. A. Koryn. Instytut Historii PAN, Warszawa, s. 209-213.

28. Suleja W. (1995). *Józef Piłsudski*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków, 383 s.

References

1. Bruskyi Ya., Hnatiuk O., Kozhenovskyi M. (2019). “Ukrainska revoliutsiia stala yavyshchem okremym vid revoliutsii rosiiskoi”. Memorial Romana Knolia vid 1(14) hrudnia 1917 r. “Rewolucja ukraińska przybrała charakter od rewolucji rosyjskiej odrębny”. Memoriał Romana Knolla z 1(14) grudnia 1917 r., *Pratsi Ukrainsko-Polskoi komisii 1917-1921 rr. T. 1*, Ed-s V. F. Verstiuk, Ya.Ia. Bruskyi, vidpovidalnyi sekretar V. V. Skalskyi. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv, s. 256-275 [In Ukrainian].

2. Viedienieiev D. (2007). *Dyplomatychna sluzhba Ukrainskoi derzhavy. 1917—1923 roky*: navch. posib. Naukovo-vydavnychyi viddil NA SB Ukrainy, Kyiv, 260 s. [In Ukrainian].

3. Viedienieiev D. V., Budkov D. V. (2006). *Yunist ukrainskoi dyplomatii. Stanovlennia zovnishnopolitychnoi sluzhby Ukrainy v 1917 – 1923 rokakh*. K.I.S., Kyiv, 311 s. [In Ukrainian].

4. Hrytsenko A. P. (2004). Deklaratsiia dyplomatychnoi misii UNR u Varshavi vid 2 hrudnia 1919, *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 2*: H-D., Ed-s: V. A. Smolii (holova) ta in. Naukova dumka, Kyiv. Available at: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Deklaraciya_dyplomat_misii [accessed 15.04.2024] [In Ukrainian].

5. Hud B. (2018). *Z istorii etnosotsialnykh konfliktiv. Ukraintsi y poliaky na Naddnipri-anshchyni, Volyni y u Skhidnii Halychyni v XIX – pershii polovyni XX st*. Akta, Kharkiv, 482 s. [In Ukrainian].

6. Hud B., Holubko V. (1997). *Nelehka doroha do porozuminnia. Do pytannia henezy ukrainsko-polskoho viiskovo-politychnoho spivrobitnytstva 1917 – 1921 rr*. Ukrainski tekhnolohii, Lviv, 68 s. [In Ukrainian].

7. Hryshchenko K. (Ed.) (2010). *Istoriia ukrainskoi dyplomatii: pershi kroky na mizhnarodnii areni (1917–1924 rr.): dokumenty i materialy*, M-vo zakordon. sprav Ukrainy, Derzhkomarkhiv Ukrainy, UNDIASD; avt. proektu, avt. peredmovy I. B. Matiash; uporiad.: I. B. Matiash (ker.), L. V. Andriievska, H. K. Volkotrub, M. V. Horbatiuk, M. V. Koval, I. M. Maha, L. F. Prykhodko, O. O. Shulha, Vyd-vo humanit. l-ry, Kyiv, 592 s. [In Ukrainian].

8. Kuchyk O. (2001). *Ukraina v zovnishnii politytsi Antanty (1917–1920 rr.)*. Lvivskyi natsionalnyi un-t im. Ivana Franka, Lviv, 224 s. [In Ukrainian].

9. Kuchyk O. (2010). *Zovnishnia polityka Ukrainy*: navchalnyi posibnyk. Znannia, Lviv, 572 s. [In Ukrainian].

10. Lytvyn S. (2001). *Sud istorii: Symon Petliura i petliuriana*. Vyd-vo im. Oleny Telihy, Kyiv, 640 s. [In Ukrainian].

11. Lisevych I. (1997). Politychni aspekty ukrainsko-polskoho soiuzu 1920 p., *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, Ed. Z.Karpus, W.Rezmer, E.Wiszka, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 81-97 [In Ukrainian].

12. Maiorov M. (2020). Na shliakhu do Varshavskoi uhody: dyplomatychna bytva za kordony (+ karty), *Likbez. Istorychnyi Front*. Available at: https://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-na-shlyahu-do-varshavskoyi-ugodi-diplomatichna-bitva-za-kordoni-karti.html [accessed 10.05.2024] [In Ukrainian].

13. Mlynovetskyi R. (1953). *Istoriia ukrainskoho narodu*. Ukrainske naukove vydavnytstvo, Miunkhen, 643 s. [In Ukrainian].

14. Nahaievskyi I. (1993). *Istoriia Ukrainskoi derzhavy dvadtsiatoho stolittia*. Ukrainskyi pysmennyk, Kyiv, 412 s. [In Ukrainian].

15. Papakin A. H. (2004). Stosunky mizh UNR ta Polshcheiu v 1918-1919 rr., *Naukovi zapysky NaUKMA : Istorychni nauky*, Tom 27, s. 38-41 [In Ukrainian].

16. Rudnytskyi Yu. (2024). Varshavska uhoda. Yak i chomu stalosia tak, a ne inakshe, *Istorychna pravda*. Available at: https://www.istpravda.com.ua/columns/2024/04/18/163847/ [accessed 10.05.2024] [In Ukrainian].

17. Mykhalchuk V. (Uklad.) (1996). *Symon Petliura ta yoho rodyna: Do 70-ty richchia yoho trahichnoi zahybeli. Dokumenty i materialy*. Rada, Kyiv, 318 s. [In Ukrainian].

18. Tsentralnyi Derzhavnyi Arkhiv Vyshchykh Orhaniv Vlady ta Upravlinnia Ukrainy (TsDAVOU), F. 1429 (1917-1938) Kantseliariia Dyrektorii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky, m. Kyiv, m. Kamianets-Podilskyi, terytoriia Polshchi, Chekhoslovachchyna, 5 op., 314 spr., Kyiv [In Ukrainian].

19. TsDAVOU, F. 2211 (1919-1923) Ukrainska dyplomatychna misiia UNR v Rechi Pospolytii Polskii, m. Varshava, 1 op., 5 spr., Kyiv [In Ukrainian].

20. TsDAVOU, F. 3696 (1918-1924) Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainskoi Narodnoi respubliky, m. Kyiv, m. Kamianets-Podilskyi, m. Vinnytsia, m. Tarniv (Polshcha), 3 op., 961 spr., Kyiv [In Ukrainian].

21. TsDAVOU, F. 3933 (1919-1945) Mazepa Isaak Prokhorovych (1884-1952) sekretar TsK Ukrainskoi sotsial-demokratychnoi robitnychoi partii, ministr vnutrishnikh sprav, holova Rady narodnykh ministriv Dyrektorii UNR, doktor prava Ukrainskoho vilnoho universytetu v m. Prazi, vykladach Ukrainskoi hospodarskoi akademii v m. Podebradakh, 1 op., 18 spr., Kyiv [In Ukrainian] [In Ukrainian].

22. Borkowski A. (1991). Narodowa demokracja wobec wojny na wschodzie w 1920 r., *Biuletyn Naukowy Akademii Rolniczo-Technicznej, Olsztyn*, № 1 (8), s. 61-79 [In Polish].

23. *Bruski J. J. (*2000). *Petlurowcy*. *Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie, 1919 – 1924*. Arcana, Kraków,600 s. [In Polish]

24. Klimecki M. (1997). Wojna czy pokoj. Polsko-ukrainskie negocjacje 1918-1921, *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, Ed. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka. Toruń, s. 43-79 [In Polish].

25. Klimecki M. (2000). *Polsko-ukrainska wojna o Lwow i Wschodnią Galicję 1918-1919 r.* Volumen, Warszawa, 219 s. [In Polish].

26. Pisuliński J. (2004). *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923.* Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, 445 s. [In Polish].

27. Serednicki A. (1991). Polsko-ukraińskie kłopoty sojusznicze, *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe*, Ed. A. Koryn. Instytut Historii PAN, Warszawa, s. 209-213 [In Polish].

28. Suleja W. (1995). *Józef Piłsudski*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków, 383 s. [In Polish].